

2018/3
Volume: IX
Number: 21
ISSN 2146-4901

2018
3

2018/3
Cilt: IX
Sayı: 21
ISSN 2146-4901

ŞIRNAK UNIVERSITY
JOURNAL OF DIVINITY
FACULTY

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
ŞIRNAK UNIVERSITY JOURNAL OF DIVINITY FACULTY
2018/3 Cilt/Volume: IX Sayı/Number: 21
ISSN 2146-4901

Bu dergi **EBSCO Host: Academic Search Ultimate** veritabanında tam metin olarak,
Ayrıca **TÜBİTAK-ULAKBİM** Sosyal ve Beşeri Bilimler veritabanı, **ASOS, İSAM** ve **SOBIAD** Sosyal Bilimler Atf Dizini
tarafından taranmaktadır.

Sahibi/Owner

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adına Prof. Dr. Abdülaziz HATİP

Yazı İşleri Müdürü/Editor in Chief

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Editör/Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Editör Yard./Co-Editors

Dr. Öğr. Üyesi A. Yasin TOMAKİN, Arş. Gör. Mustafa YILDIZ, Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Doç. Dr. İbrahim BAZ

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim AYĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKİN

Dr. Öğr. Üyesi Emin CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi RENÇBER

Dr. Öğr. Üyesi M. Muhdi GÜNDÜZ

Dr. Öğr. Üyesi M. Şükrü ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait UZUNDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Nurullah AGİTOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ACAT

Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Arş. Gör. Mustafa YILDIZ

Arş. Gör. Talip DEMİR

Öğr. Gör. Şehmus ÜLKER

Redaksiyon / Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKİN

Baskı/Publication

Grafik Tasarım: DÜZEY AJANS 0212 417 92 92

Baskı

İLBEY MATBAA

Basım Tarihi / Publishing Date

Aralık 2018 / December 2018

Yönetim Yeri/Administration Place

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mehmet Emin Acar Yerleşkesi, 73000 Merkez/Şırnak

Tel:+90 486 518 70 75 Faks: +90 486 518 70 76

e-mail: suifdergi@gmail.com

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi hakemli bir dergi olup yılda üç sayı olarak yayımlanır. Yayın dili Türkçedir.
Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa
ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Muhammed Emin Er el-Mîrânî'nin (ö. 2013) *Fehmü'l-Fıkh fî Usûlî'l-Fıkh* Risâlesi Çerçevesinde Hadis Usulü ile İlgili Konulara Yaklaşımı*

Recep ASLAN**

Öz

Milâdî 1914, hicrî 1332 tarihinde, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Diyarbakır'ın Çermik ilçesinin Külüyan (yeni ismi Kalaş) köyünde doğmuş olan Muhammed Emin Er, Sarf, Nahv, Mantık, Vad'ı, İstiâre, Münazara, Beyân, Meâ'nî, Bedi', Usûlu'd-din, Usulu'l-fıkh ve Kelâm gibi ilimleri şark medreselerinde tahsil etmiştir. Ayrıca, tasavvuf-ta muhtelif müşşidlerin terbiyesinden geçmiştir. İlim tahsilinden sonra hayatı boyunca imamlık, vâizlik, müderislik, tebliğ gibi hizmetlerle meşgul olmuştur. Kendisi okuduğu bu ilimleri içeren Câmîu'l-Mütüni'd-Dirasiyye adında bir eser de te'lif etmiştir. Bu eserde yukarıda söz edilen bu ilimleri özetleyen "risâle" hacminde eserler yazmıştır.

Muhammed Emin Er Hoca, her ne kadar Diyarbakırlı olsa da O, ömrünün en verimli çağını Gaziantep'in Nizip ilçesinin Kertüşe (Kıratlı) köyü ile Gaziantep merkezde geçirmiştir. Bu sebeple bu çalışmada, Gaziantep'in dinî, ilmî ve kültürel hayatına katkısı olan bu zâtin risâlelerinden Fehmü'l-Fıkh fî Usûlî'l-Fıkh adlı risâlesini esas alarak hem bu risâleyi tanıtacağız hem de hadis/sünnet usulüne yaklaşımını değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Emin Er, Fehmü'l-Fıkh fî Usûlî'l-Fıkh, sünnet, hadis, usûl, Gaziantep.

Makale gönderim tarihi: 05.09.2018, kabul tarihi: 18.12.2018.

* Bu Makale, 14 Ekim 2016'da *Uluslararası Gaziantep Âlimleri ve Dini Hayat konulu* sempozyumda sunulan tebliğin geliştirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis A. B. D.
ORCID: 0000-0002-7541-0405
recep_aslan72@hotmail.com

Atıf: Aslan, Recep. "Muhammed Emin Er el-Mîrânî'nin (ö. 2013) Fehmü'l-Fıkh fî Usûlî'l-Fıkh Risâlesi Çerçevesinde Hadis Usulü ile İlgili Konulara Yaklaşımı". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/3 (Aralık 2018): 607-620.

Muhammed Emin Er al-Mîrânî's (d. 2013) Hadith Procedure Approach on the *Frames of Fahm al-Fiqh fî Usûl al-Fiqh*

Abstract

Muhammed Emin Er Hodja was born in early years of First World War on Gregorian 1914, Hijri 1332 in Kuluyan (the new name of Kalash) where a village of Cermik district of Diyarbakir. He studied many sciences such as Grammar, Logic, Vad', İsti'âre, Münazara, Beyân, Meâ'nî, Bedî', Usûl al-din, Usul al-Fiqh and Islamic Theology in the eastern madrassas. Also, he has undergone training of various sheiks in Sufism. After his education he has engaged with services such as imam, preacher, notification and invitation to Islam throughout his life. He wrote a book called Câmî' al-Mutun al-Dirasiyye which contains the knowledge of the sciences that he has read. This book, which summarizes the knowledge of the above-mentioned sciences, contains some works in a volume of "treatise".

In this paper, we will introduce Mohammad Amin's, who has many contributions to Gaziantep's religious, scientific and cultural life, work called *Fahm al-Fiqh fî Usûl al-Fiqh*. We also will consider his approach to Hadith/Sunnah procedure.

Keywords: Muhammed Emin Er, *Fahm al-Fiqh fî Usûl al-Fiqh*, sunnah, hadith, method, Gaziantep.

Giriş

Çeşitli ilimleri şark medreselerinde tahsil eden Muhammed Emin Er Hoca (ö. 2013), tasavvufta muhtelif müşidlerin terbiyesinden geçmiş ve ilim tahsilinden sonra hayatı boyunca imamlık, vâizlik, müderislik, tebliğ gibi hizmetlerle meşgul olmuş bir âlimdir. Kendisi okuduğu bu ilimleri içeren *Câmiu'l-Mütünü'd-Dirasiyye* adında bir eser telif etmiştir.

Bu makalede Muhammed Emin Er Hocanın kısa hayatını verdikten sonra *Câmiu'l-Mütünü'd-Dirasiyye* adlı eserinde mündemiç olan *Fehmü'l-Fıkh fî Usûli'l-Fıkh* adlı risâlesini esas alarak hocanın hadis/sünnet usulüne yaklaşımını sunmaya çalışacağız.

1. Muhammed Emin Er Hocanın Kısa Hayatı

Muhammed Emin Er Hoca Efendi, 'Zülfügül' lakabını taşıyan Hacı Zülfikâr'ın oğlu olup, milâdî 1914, hicrî 1332 tarihinde, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Diyarbakır'ın Çermik kazasının Külüyan (yeni ismi Kalaş) köyünde doğdu.

Muhammed Emin Er'in ailesi, soyadı kanunundan önce "Mirânî" olarak bilinirdi. "er" soyadı Kürtçe "mîr" kelimesinin Türkçe tercümesidir. Henüz dört-beş yaşlarındayken annesi Havva Hanım vefat etti. Babası zengindi, âlimleri çok severdi. Bu sebeple çocuklarının da okuyup âlim olmalarını çok arzu ederdi. Bu amaçla çocuklarına ders vermesi için bir hoca getirdi. Hocanın bütün masraflarını karşıladı. Daha sonra hocayı evlendirdi ve bir bağ satın alıp kendisine hibe etti. Ayrıca ona bütün ihtiyaçlarını karşılamayı taahhüt etti. Kendisi ve büyük kardeşi Ali, bu hocadan Elif-bâ okumaya başladılar. Ancak Elif-bâ bitmeden babası vefat etti. Üvey annesinin, sonra da ağabeyinin yanında yetim olarak kaldı. Bu esnada kendi ailesine çobanlık yaptı. Çobanlık yaparken yazı yazacak kâğıt ve kalem ol-

madığından düz satırlı taşlar üzerine yine taşlarla yazı yazmaya çalışırdı. Böylelikle Osmanlıca alfabeyi sökerek okumayı öğrendi.¹

İlme olan hırsından ve merakından dolayı, kendisine Kur'ân okumayı ve ilim öğrenmeyi nasip etmesi için ağlayarak Allah-u Teâlâ'ya yalvarırdı. Her fırsatta kendisinden faydalanabilecek bir ilim sahibi olduğunu duyduğu insanların peşinden koşardı. Bu gayretleri sonunda mektup yazabilecek ve Osmanlıca kitapları okuyabilecek hale geldi. Arap dili ve ilimlerine gelince bu ilimlerde bilgi sahibi olan kimseler o memlekette zaten yoktu.

İslamî ilimleri öğrenmek için memleketinden Suriye'ye doğru yola çıktı. Gaziantep'e gitti. Ancak oradan Suriye'ye geçme imkânı bulamayınca Adana'ya gitti. Oradan İstanbul'a ve Bursa'ya gitti. Daha sonra tekrar Adana'ya döndü. Yedi sene devam eden seferleri boyunca çeşitli hizmetlere girdi. Sıla-ı rahim yapmak niyetiyle memleketi Diyarbakır'a döndü. Kısa bir müddet sonra tahsil için Suriye'ye yolculuk yaptı. Suriye'de bir müddet ilim tahsilinde bulunduktan sonra geri dönüp tahsiline Türkiye'de devam etti.

İlim tahsiline başladığında 25 yaşında idi. Güneydoğu medreselerinde İslamî eğitimde takip edilen usûl gereği Sarf ilmini öğrenerek tahsile başladı. Sonra Nahv, Mantık, Vad'î, İstiâre, Edebü'l-bahs ve'l-münâzara, Beyân, Meânî, Bedî', Usûlud-din, Usulü'l-fıkh ve Kelâm ilimlerini tahsil etti.

Bir yandan medresede okutulan bu on iki ilmi öğrenirken, diğer yandan Fıkıh, Tefsir, Ferâiz, Tecvid gibi diğer ilimleri de öğrendi. Norşinli eş-Şeyh Maşûk b. Şeyh Muhammed Ma'sûm'dan (ki kendisi Abdurrahman et-Tâğî'nin torunudur) bu ilimlerin hepsinde 1950 yılında icâzet aldı. İlim tahsilinden sonra hayatı boyunca imamlık, vâizlik, müderislik, tebliğ gibi hizmetlerle meşgul oldu.

Ayrıca, tasavvufta muhtelif mürşidlerin terbiyesinden geçti. Amelî icâzetini (halkı irşad izni) Cizreli merhum Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî'den (ö. 1968) aldı.

Kendisi Saîd Nursî (ö. 1960) ile de 1951 yılında Isparta'da görüşmüştür. Saîd Nursî onu has talebelerinden kabul ettiğini ve on beş gün misafir etmeyi arzu ettiğini ancak tarassut altında olduğu için bunun mümkün olmadığını, bundan dolayı memleketine hemen geri dönmesine izin verdiğini ancak eğer yolda ondan sorulursa ziyarete değil ticarete geldiğini söylemesini kendisine ifade etmiştir.

Muhammed Emin Er Hoca, her ne kadar Diyarbakırlı olsa da O, ömrünün en verimli çağını Gaziantep'in Nizip ilçesinin Kertüşe (Kıratlı) köyü ile Gaziantep merkezde geçirmiştir. Er Hoca, 28 Haziran 2013 Cuma günü Ankara'da vefat etti. Vasiyeti üzerine Gaziantep'te Nuri Mehmet Paşa Camii'ne defnedilmiştir.²

1 Muhammed Emin el-Mirânî, *Câmiu'l-Mütünü'd-Dirâsiyye* (Dimeşk: Dâru'l-Endülüs, 2011), 7-8.

2 Mirânî, *Câmiu'l-Mütünü'd-Dirâsiyye*, 7-8; Muhammed Emin Er, *Din Güzel Ahlakıdır* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2013), 5-6; İbrahim Halil Er, *Muhammed Emin Er Seyda (Son Osmanlı Âlimi)* (Ankara: Muhammed Emin

Ders Aldığı Bazı Hocalar

1. Molla Hasan el-Tahvîkî: Mardin'e bağlı Derik ilçe müftüsü idi. Sarf ilminde hocası olmuştur.
2. Molla Rasul: Siirt'in Garzan bölgesindedir. Muhammed Emin Er Hoca Nahv ilminin bazı konularında kendisinden ders almıştır.
3. Molla Abdussamed: Siirt'in Garzan bölgesindedir. Muhammed Emin Er Hoca Nahv ve Sarf ilimlerinde ondan ders almıştır.
4. Molla Abdullah: Aslen Van iline bağlı Serhad'dandı. Sonra Diyarbakır'a taşınmıştır. Mantık, Vad'i, İstiâre, Adâb, Meâni, Beyân, Bedî', Usûlu'd-din ve Usûl-u fıkıh ilimlerinde Muhammed Emin Er'in hocası olmuştur. En çok bu hocanın yanında ders okumuştur. Molla Abdullah, Saîd Nursî'nin medrese arkadaşığıdır.
5. Molla Abdulhâlim: Haleb'e bağlı Amud kazasından idi. Fıkıh ve bazı Nahiv meselelerinde kendisine ders vermiştir.
6. Molla Şeyh Abdurrezak: Mardin'in Mazıdağ ilçesine bağlı Halila köyündendi. Şeyh Ahmed Haznevî'nin (ö. 1949) halifesiydi. Bazı Nahiv meselelerinde hocası olmuştur.
7. Molla Hâfız Hacı Haydar Efendi: Muhammed Emin Er Hoca bu hocasından Kur'ân-ı Kerim dersleri almıştır.
8. Molla Şeyh Zeynelâbidin: Siirt'in Fursa köyündendi. Şeyh Hazin'in torunuydu. Tecvid ve Mahâric-i hurûf (Arapça harflerin telaffuzu) ilimlerinde Muhammed Emin Er Hocaya ders vermiştir.
9. Molla Şeyh Şerefuddin Fursâvi: Siirt'in Tillo'ya yakın Fursa köyündendi. Siirt'te mukimdi. Muhammed Emin Er'in Kalam ilminde hocasıydı.
10. Molla Şeyh Maşuk: Şeyh Masum el-Norşinî'nin oğluydu. Bitlis'in Norşin köyündendi. Kalam ilminde hocasıydı. Şeyh Ahmed Haznevî'nin halifesiydi. Mekke'de vefat etti. Cennet-i Muallâ'ya defnedildi.
11. Şeyh Ahmed-i Şorşubî: Diyarbakır'ın Şorşub köyündendi. Medresesi müsait olmadığı için yanında az bir müddet ders aldı. Şeyh Ahmed seksen yaşlarında olduğu halde ders verirken hep diz üzerinde otururdu. Molla Abdüssamed'in ka-yanbiraderiydi.

Tasavvufta Hocaları:

1. Şeyh Ahmed Haznevî: Şu anda Suriye'de bulunan Hazne köyündendir.
2. Şeyh Muhammed Saîd Seydâ: Cizreliydi. Kendisinden tasavvufta icâzet almıştır.
3. Şeyh Ramazanoğlu Mahmud Sami (ö. 1984): İstanbul.

Er Derneği Yayınları, 2014); Mustafa Keskin, "Doğu Medreseleri Ekseninde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Gaziantep Örneği", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, sy. 1 (2017): 67.

Talebeyken Bu Hocalardan Okuduğu Muhtelif İlimlere Dair Kitaplar:

1. *Emsile* (Sarf), 2. *Binâ* (Sarf), 3. *Maksûd* (Sarf), 4. *İzzî* (Sarf), 5. *Birgivi'nin Avâmili* (Nahiv), 6. *İzhâr* (Nahiv), 7. *Kâfiye* (Nahiv), 8. *Curcânî'nin Avâmili* (Nahiv), 9. *Kürtçe Zurûf* (Nahiv), 10. *Terkîb* (Nahiv), 11. *Sa'dullâh* (Nahiv), 12. *Şerh'ul-Muğni* (Nahiv), 13. *Merâh* (Sarf), 14. *Dinkûs Şerhu'l-Merâh* (Sarf), 15. *Hallu'l-Maâkid* (Nahiv), 16. *Sa'dullah Şerh'ul-Enmûzecz* (Nahiv) 17. *Netâic Şerhu'l-Izhâr* (Nahiv) 18. *Câmi Şerhu'l-Kâfiye* (Nahiv), 19. *İsâgücü* (Mantık), 20. *Husâm Kâti* (Mantık), 21. *Muhyiddin* (Mantık), 22. *Fenârî* (Mantık), 23. *Kavl-i Ahmed* (Mantık), 24. *Risâlet-i 'İsâm* (İstiâre), 25. *Risâle-i Ebî Bekir-i Sûri* (İstiâre), 26. *Risâle-i Semerkandî* (Vad'î), 27. *Risâle-i Ebî Bekir* (Vad'î), 28. *Velediyye* (Adâb), 29. *Uluğ* (Adâb), 30. *Mes'ûdî* (Adâb), 31. *Abdulğafûr* (Nahiv), 32. *Abdulhakim* (Nahiv), 33. *Şerh-u Şemsiye* (Mantık), 34. *Muhtasaru'l-Ma'âni* (Me'âni, Beyân, Bedi), 35. *Mahallî Şerh-u Cem'il-Cevâmî'* (Usûlu'd-din ve Usûlu'l-fıkh), 36. *Şerhu'l-Akâid* (Kelâm), 37. *Multekâ* (Fıkıh), 38. *Minhâc* (Fıkıh), 39. *Celâleyn* (Tefsir), 40. *Ferâiz* (Miras hukuku), 41. *Karabaş* (Tecvid), 42. *Cezerî* (Tecvid).

Sözü edilen bu kitaplardan talebeyken bazılarını ezberlemiştir. Aşağıda bu ezberledikleri eserlerin isimleri verilmiştir:

1. *Emsile*, 2. *Binâ*, 3. *Maksûd*, 4. *İzzî*, 5. *Merâh*, 6. *Avâmil*, 7. *İzhâr*, 8. *Kâfiye*, 9. *Avâmilu'l-Curcânî*, 10. *Kürtçe Zurûf* (Nahiv), 11. *Kürtçe Terkîb* (Nahiv), 12. *İsâgücü*, 13. *Risâlet-i Ebi Bekir* (Vad'î), 14. *Risâlet-i Ebi Bekr* (İstiâre), 15. *Karabaş*, 16. *Ferâiz*, 17. *Velediyye* (Münazara)

İcâzet verdiği talebelerden bazıları şunlardır:

1. Musa el-Mardinî el-Fârûkî,
2. Muhammed Kudsi Hâlidî,
3. Muhammed Silvânî,
4. Receb Derviş Hasenî,
5. Mahmud Sürûcî
6. Muhammed Câvidî,
7. Muhammed Şerif Bozovalı
8. Reşid Besni
9. Seyyid Abdurrahman Berzencî (K. Irak).

Bazı Eserleri:

1. *el-Fetâvâ fî'l-Akide ve'l-Kelâm ve'l-Fıkh*
2. *el-Fürûdu'l-Ayniyye fî'l-Akide ve'l-İbadet ve'l-Ahlâki's-Seniyye*
3. *Mu'cemu'l-Alâm fî Esmâi Zevâti'l-Ahkâm*
4. *Hulâsetu'l-Merâm fî'l-İbâdât ve Hukûki'l-İslâm*

5. *el-Müntehabât min Mektûbâti'l-Îmâm er-Rebbânî*

6. *Câmiu'l-Mütûnu'd-Dirâsiyye*.

Muhammed Emin Er hocanın bu eserler dışında farklı alanlarda yazmış olduğu Arapça, Türkçe başka eserleri de vardır.³

2. *Câmiu'l-Mütûnu'd-Dirâsiyye* Adlı Eserin Tanıtımı

Muhammed Emin Er Hoca, bu eserin girişinde kısaca hayat hikâyesini verdikten sonra bir mukaddime ve on iki risâle yazmıştır. Mukaddimedede eserin yazılış amacını belirtmiş ve *ilim* kavramı üzerinde durmuştur. Kendisi ilmi; farz, mendub ve haram ilimler olarak sınıflandırmıştır. Lüğat, İştikâk, İrâb, Mîzân, Vaz'ı, İstiâre, Âdâb, Belâğat, Usûl, Mebâdi', Tasavvuf gibi ilimlerin olduğunu belirtmiş ve bu ilimlerin Kur'an ve sünnetin anlaşılmasındaki katkılarının neler olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu sebeple bu ilimlerle ilgili on iki risâle yazdığını ifade etmiştir.⁴

Bu konularla ilgili yazdığı risâlelerin isimleri şu şekildedir:

1. *Leftetu't-Taraf fî İlmi's-Sarf*
2. *el-Bahru's-Sahv fî İlmi'n-Nahv*
3. *el-Feyzu'l-Atîk fî İlmi'l-Mantık*
4. *el-Verdu's-Sad'i fî İlmi'l-Vad'i*
5. *en-Nedâre fî İlmi'l-İstiâre*
6. *el-Lübâb fî İlmi'l-Münazere ve'l-Âdâb*
7. *el-Feyzu'r-Rabbânî fî İlmi'l-Maânî*
8. *et-Tibyân fî İlmi'l-Beyân*
9. *el-Gaysü'r-Rabi' fî İlmi'l-Bedi'*
10. *Fehmü'l-Fıkh fî Usûli'l-Fıkh*
11. *el-Hablu'l-Metîn fî Usûli'd-Dîn*
12. *el-Feyzu'r-Raûf fî İlmi Mebâdi Tasavvûf*.⁵

3. *Fehmü'l-Fıkh fî Usûli'l-Fıkh* Adlı Risâlesinin Tanıtımı

Muhammed Emin Er Hoca, bu risâlede Edille-i Şer'iyye dediğimiz kitap, sünnet, icma ve kıyas'ı açıklamış ve risâlenin devamında da diğer şer'i delilleri (İstikrâ-ı tam/tümevarım, istihsân, İstihâb, sahâbe kavli vb.) zikrederek bunların

3 Hayatıyla ilgili bkz. Mirânî, *Câmiu'l-Mütûnu'd-Dirâsiyye*, 7-22; Er, *Din Güzel Ahlakıdır*, 5-10; a.mlf., *İslâm'a Giriş* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2015), 4-6; a.mlf., *Fıkh-ı Bâtm* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2015), 5-10; a.mlf., *Allah Katında Din*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2011), VII-XVI; İbrahim Halil Er, *Muhammed Emin Er Seyda (Son Osmanlı Âlimi)*.

4 Mirânî, *Câmiu'l-Mütûnu'd-Dirâsiyye*, 25-26.

5 Risâleler hakkında geniş bilgi için bkz. Mirânî, *Câmiu'l-Mütûnu'd-Dirâsiyye*.

dinde delil olup olmadığını sorgulamıştır. Ayrıca iki kat'î delil çelişmesi durumunda yapılması gerekenler konusunda da bilgiler vermiştir. Risâlenin son bölümünde de ictihâd, müctehid, taklid ve fetvâ gibi kavramlar üzerinde de durmuştur.

Müellif'in belirttiğine göre; fıkıh usulü ile ilgili olan bu risâlenin dayandığı kaynaklar ise şunlardır: Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Zekeriyya el-Ensârî el-Mısırî el-Şafiî'nin (ö. 926/1520) *Lübbü'l-Usûl* ve bu eserin şerhi olan *Gayetu'l-Vusûl Şerhu Lübbü'l-Usûl'u*, Ebû Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Cem'ul-Cevâmi' fi Usûli'l-Fıkh* adlı eseri ile Celâleddin el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) *Cem'ul-Cevâmi'* üzerine yaptığı şerhi esas alarak bu risâleyi oluşturmuştur.⁶ Er Hoca, Şafiî geleneğin hâkim olduğu medreselerde eğitim almıştır. Bu medreselerde Şafiî mezhebinin usûl ve furu'u okutulmaktadır. Bu sebeple bu risâlenin dayandığı kaynaklar da, Şafiî geleneğinden gelen âlimlerden oluşmaktadır.

4. Fehmü'l-Fıkh Fî Usûli'l-Fıkh Adlı Risâlesi Çerçevesinde Hadis Usulü Konularına Yaklaşımı

Biz bu kısımda söz konusu risâlede geçen dinin ikinci temel delili olan sünnetle ilgili değerlendirmeleri üzerinde duracağız. Risâlenin bu bölümünde, müellifin hadis/sünnetle ilgili görüşlerini inceleyeceğiz.

Sünnet'in Tanımı

Er Hoca, şer'î delillerin ikinci kaynağı olan sünnetle bazı meseleleri özet olarak aktarmıştır. Sünnetin tanımıyla konuya giriş yapmıştır. Sünneti, Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri olarak tarif etmiş ve takrîr⁷ sünneti de Hz. Peygamber'in fiillerinden saymıştır.⁸

Hz. Peygamber'in Fiillerinin Bağlayıcılığı

Er Hoca, Hz. Peygamber'in fiillerini dört kısma ayırmıştır:

1. Hz. Peygamber'in cibillî/fitrî olarak yaptığı fiiller: Hz. Peygamber'in oturması, ayağa kalkması vb.
2. Hz. Peygamber'in bazen yapıp bazen de terk ettiği fiiller: Hz. Peygamber'in hacca vakfe yaparken binek üzerinde durması ya da istirahat için oturması gibi.
3. Hz. Peygamber'in şeriati açıklayan fiilleri: Hırsızlık yapan kişinin elinin bilekten kesilmesi gibi.

6 Mirânî, *Câmiu'l-Mütânü'd-Dirâsiyye*, 421-422.

7 Takrîr, Hz. Peygamber'in Müslümanlar tarafından bir şeyin yapıldığını gördüğü veya işittiği halde bunu yasaklamaya veya hoş karşılamaya dair hiçbir şey söylememiş olması yahut bunu söz ve davranışıyla onaylamasıdır. Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 304.

8 Mirânî, *Câmiu'l-Mütânü'd-Dirâsiyye*, 442.

4. Sadece Hz. Peygamber'e mahsus olan fiiller: Dörtten fazla kadınla evlenmesi.

Bu dört fiil çeşidinden ilki, bizim için mubah; ikincisi, mendub; üçüncüsü vacip, dördüncüsü ise sadece Hz. Peygamber'e mahsustur ve bizi bağlamaz.

Hz. Peygamber'in bu dört fiil çeşidinden başka fiilleri için o fiilin özelliğine bakılır. O vasa göre ümmet için o fiil ya vacip ya mendub ya da mubah olur.⁹

(Uydurma) Haber

Musannif, yalan olan haberi iki kısımda değerlendirmiştir: Ya yalan haber, iki zıt haberde çelişki olması gibi zaruri olarak gerçek değildir; ya da istidlal yoluyla haber gerçek değildir. Felsefecilerin, "Âlem kadimdir" sözü gibi.

Bâtılı vehm ettiren her haber ya uydurmadır ya da habere zarar veren bir eksiklik vardır. Bâtılı vehm ettiren ve te'vîli mümkün olmayan her haber ya mevzu-dur ya da râvî açısından bir eksiklik vardır:

a. Rivâyetin uydurma olması: "Allah kendini yarattı"¹⁰ uydurma rivâyetinde olduğu gibi. Çünkü bu rivâyet, bâtılı vehm ettiren bir yalan haberdir. Yaraticının hadis (sonradan var olmuş) olduğu iddia edilmiş olunur. Kat'i delille sabittir ki, Allah Teâlâ'nın hadis olması muhaldır.

b. Râvî cihetinden bir eksiklik olması. Bu eksiklik bazen rivâyette o noksanlığın giderilmesiyle zail olur. Bununla ilgili şöyle bir örnek verilmiştir:

Hz. Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Hz. Peygamber hayatının sonunda bir defasında bize yatsı namazını kıldırды. Selam verince ayağa kalktı ve: "Bu gecenizi görüyorsunuz ya, işte bu gecenizden itibaren yüz sene başında (bugün) yeryüzünde olanlardan hiçbir kimse kalmayacaktır" buyurdu.¹¹ Abdullah b. Ömer: "İnsanlar Hz. Peygamber'in bu sözünü anlamakta yanılıp korktular"¹² dedi. "Bugün" lafzını işitmediklerinden dolayı Hz. Peygamber'in muradını anlamakta hata yaptılar.¹³

Uydurma Haberin Sebepleri

1. Râvînin meriviyatını unutmaması, başka bir rivayeti hatırlaması ve o hatırladığı şeyi unuttuğu rivâyetten sanması.

2. Hz. Peygamber'e yapılan iftiralar: Zındıkların uydurdukları haberler gibi. Bu haberler akla muhalif ve pak olan şeriata karşı nefret uyandıran rivâyetlerdir.

3. Râvînin hadis rivâyetinde hata yapması: Bu da şu şekilde olabilir: Hadis zan

9 Mirânî, *Câmiu'l-Mütünü'd-Dirâsiyye*, 443.

10 Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzi, *el-Mevzû'ât*, nşr. Abdurrahmân Muhammed Osmân (Medine: el-Mektebü's-Selefiyye, 1966), 1: 105.

11 Buhâri, "İlim", 41, "Mevâkîtu's-Selât", 20, 40; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 217-220.

12 Buhâri, "Mevâkîtu's-Selât", 40; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 217.

13 Mirânî, *Câmiu'l-Mütünü'd-Dirâsiyye*, 443-444.

ettiği rivâyetler aktarması ya da bazılarının terğîb ve terhîb konularında haberler uydurmasıgibi.¹⁴

Doğruluk ve Yalan Açısından Haber

Haber ya kesin olarak yalandır ya da kesin olarak doğrudur.

Yalan haberin tespiti iki türlü olur:

1. Haber, hadis kitaplarında araştırılır ve hadis mütehasısları tarafından sika râvîlerden gelmediği tespit edilir. Bu şekilde o haberin yalan olduğu anlaşılır.

2. Rivâyet, haberu'l-âhâd¹⁵ olarak aktarılmış ve birtakım sebeplerle tevatür derecesine çıkartılmıştır. Bu da iki türlü olur: Ya rivâyetteki garabetten anlaşılır: Hutbe okuma esnasında hatibin minberden düşmesi gibi. Cemaatin çoğunun bu düşme olayını görmesi gerekirken sadece bir kişinin aktarmış olması bu haberin yalan olduğunu gösterir.

Ya da dinin aslını ilgilendiren bir haber olur. Şiâ'nın Hz. Ali'nin imameti ile dayandırdıkları haber: "Ya Ali! Sen benden sonra halifesin"¹⁶ gibi. Böyle bir olayın tevatürle gelmemiş olması, haberin sahih olmadığını gösterir.

Doğru haber iki çeşittir:

Doğru haber, ya haber-i sadıktır. Yalandan münezze olan Allah'tan gelen haberdir ki, buna vahiy denir. Ya da Hz. Peygamber'den gelen mütevatir haberdir. Çünkü Hz. Peygamber'in de masum olma özelliği vardır.

Mütevatir haber de iki türlü olur: Lafzî ve manevî mütevatir. Mütevatir haber, baştan sona kadar her kuşakta, yalan üzerinde birleşmeleri aklen ve âdeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin naklettiği rivâyettir. Eğer bu birleşme hem lafız hem de manada olursa buna lafzî mütevatir denir. Manevî mütevatir ise, muhtevası aynı olmakla beraber farklı lafızlarla nakledilen haberdir. Buna örnek olarak müellif şöyle bir misâl vermiştir: Bir kimse Hatem bir dinar vermiş dese, başka biri de bir at vermiş dese, başka biri de bir deve vermiş dese, bu söylenenlerden ortak bir mana üzerine ittifak edilir ki, o da verme işidir.

Müellife göre böyle bir haber de zarurî ilim ifade eder ve böyle bir haberle amel etmek gerekir.¹⁷

Zann İfade Eden Haber-i Sadık

Zann İfade Eden Haber-i Sadık iki çeşittir:

1. Haber-i Vahid: Râvî sayısı ister bir isterse birden fazla olsun rivâyet tevatür

¹⁴ Mirânî, *Câmiu'l-Mütânû'd-Dirâsiyye*, 444-445.

¹⁵ Haberu'l-âhâd, her tabakada/nesilde birden fazla kişi tarafından rivâyet edilmiş olsa da, mutevâtir derecesine ulaşmayan haber demektir. Bkz. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 91.

¹⁶ İbnü'l-Cevzi, *el-Mevzû'ât*, 1: 316, 372-373.

¹⁷ Mirânî, *Câmiu'l-Mütânû'd-Dirâsiyye*, 445-446.

seviyesine ulaşmamış haber demektir. Haber-i vahid harici veya başka delillerle ilim ifade eder.

2. Mustefiz/Meşhûr: Halk arasında yayılmış haber demektir. Fukahâya göre, her tabakada/nesilde râvî sayısı en az iki kişi olmalıdır. Usûlcülere göre, her tabakada/nesilde râvî sayısı üçten fazla olmalı; muhaddislere göre de her tabakada/nesilde râvî sayısı üç olmalıdır.¹⁸

Haberin Bir Kısımının Hazfı/ İhtisarı

Sahih görüşe göre, haberin bir kısmının hazfı, haberin kalan kısmını etkilemeyecekse caizdir. Eğer kastedilen manaya hâle gelirse, haberin hazfı ittifakla caiz değildir. Şu haberi örnek olarak verebiliriz: “Onun, suyu temiz; ölüsü helaldir.”¹⁹ “Ölüsü helaldir” dediğimizde, rivâyetin öncesiyle bir alakası olmadığından bu şekilde ihtisâr caizdir.²⁰

Rivâyeti Kabul Edilenler/Edilmeyenler

Rivâyeti Kabul Edilenler

1. Sahih olan görüşe göre, temyîz çağına ulaşmış çocuğun hadis nakletmesi, hadis tahammülü/alması, aldığı hadisleri başkalarına aktarması kabul edilir.
2. Kâfir olan biri hocadan hadis tahammül ederse, daha sonra Müslüman olursa o hadisi başkasına nakledebilir.
3. Fâsık biri tövbe ederse, hadisi başkasına naklederse rivâyeti kabul edilir.
4. Yalan söylemeyen, bid'ate davet etmeyen ehl-i bid'anın rivâyeti kabul edilir.

Rivâyeti Kabul Edilmeyenler

1. Yalan söyleyenler
2. İnsanları bid'ate davet edenler
3. Bid'atle küfre girenler: Âlemin kadim olduğuna inananlar, ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenler, Allah'ın cüziyatı bilmediğini söyleyenler gibi.²¹

Râvide Aranan Şart

Râvide Aranan şart, adil olmaktır. Adaletin sözlük anlamı, vasat olma hali demektir. Şeriatteki manası ise, murûet sahibi olan kimse demektir. Günah işlemeyi engelleyen, kendi nefesine hâkim olan kişi adalet vasfına haizdir.

18 Mirânî, *Câmiu'l-Mütünü'd-Dirâsiyye*, 446.

19 Ebû Dâvûd, “Taharet”, 41; Tirmizî, “Ebvâbu't-Tahare”, 52; İbn Mâce, “Taharet”, 38.

20 Mirânî, *Câmiu'l-Mütünü'd-Dirâsiyye*, 446-447.

21 Mirânî, *Câmiu'l-Mütünü'd-Dirâsiyye*, 447.

Mürsel Hadis ve Hücciyeti

Usûlcülere, fakihlere ve bazı muhaddislere göre, meşhur olan mürsel hadis tarifi, isnâdda sahâbînin olmadığı merfu hadis demektir. Muhaddislerin çoğunluğuna göre ise, tabiûn neslinden birinin doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiği hadise Mürsel hadis denir.²²

Essah olan görüşe göre, mürsel hadiste düşen râvînin adaleti mechûl²³ olduğundan dolayı delil olmaz. Her ne kadar mürseli destekleyen başka karineler/deliller olsa da ihtiyaten delil getirmekten sakınmak gerekir.²⁴

Manayla Hadis Rivâyeti

En sahih olan görüşe göre, bir kimse lafızların anlamına vakıf ise, o kimsenin manayla hadis nakletmesi caizdir. Eğer lafızların anlamına vakıf değilse lafızların anlamında değişiklik yapacağından manayla rivâyette bulunması kesinlikle caiz değildir.²⁵

Sahâbe Kavlinin Hücciyeti

Essah görüşe göre sahâbe kavli dinde delildir. “Hz. Peygamber bize emretti”, “Hz. Peygamber yasakladı”, “bize şu husus emredildi”, “bize şunlar yasaklandı”, “şöyle yapmak sünnettendir” vb. sigalarla sahâbeden nakledilen haberler dinde hüccettir.²⁶

Hadis Tahammül Yolları

1. Şeyhin/hocanın hıfzından ya da kitabından imla²⁷ yoluyla talebeye hadis okuması.
2. İmlasız hadis rivâyet etmesi (Semâ')
3. Kırâat: Talebenin, hocanın rivâyet hakkına sahip olduğu hadisi onun huzurunda okumasıdır.
4. Talebenin, hocanın rivâyet hakkına sahip olduğu hadisi onun huzurunda okuyan birinden dinlemesidir. (Arz metodu)
5. İcazetli Münavele ve icazetli mükatebe: İcazetli Münavele, hocanın hadis kitabını talebeye vermesi ve rivâyet etmesi için izin vermesidir. İcazetli mükatebe

22 Mirâni, *Câmiu'l-Mütânü'd-Dirâsiyye*, 448.

23 Mechûl, kimliği ve kişiliği ile ilgili olarak râvî hakkında bilgi bulunmaması demektir. Geniş bilgi için bkz. Salih Karacabey, *Hadis Tenkidi* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 191-193.

24 Mirâni, *Câmiu'l-Mütânü'd-Dirâsiyye*, 448.

25 Mirâni, *Câmiu'l-Mütânü'd-Dirâsiyye*, 448.

26 Mirâni, *Câmiu'l-Mütânü'd-Dirâsiyye*, 449.

27 İmla, hocanın talebeye hadis yazdırmasıdır. Bu şekilde hocadan hadis alma, hadis öğreniminin en üstün şekli sayılır ve semâ' içinde ele alınır. Bkz. Aydın, *Hadis İstihlâları Sözlüğü*, 136.

ise, hocanın talebenin huzurunda veya gıyabında hadisi yazıp rivâyet etmesi için izin vermesidir.

6. Münavele ve mükatebe demeksizin izin vermesi (İcâzet): Bu tahammül yolunun en üst mertebesi, belirli bir şahsa belirli bir kitabı nakletmesi için izin vermesidir. Örnek: “Sana Buhârî'nin rivâyeti için izin verdim.”

7. Belirli bir kimseye, ismi açıkça verilmeyen bir kitabı rivâyet etmesi için izin verilmesi. Örnek: “Bütün rivâyetlerim için sana izin verdim.”

8. İsmi açıkça verilmeyen bir kimseye, belirli hadisi/hadisleri veya belirli bir kitabı rivâyet etmek için izin verilmesi. Örnek: “Bana kavuşanlara Müslim'i rivâyet etmesi için izin verdim.”

9. İcâzetü'l-Amme²⁸: “Tüm muasırılaruma bütün rivâyetlerim için izin verdim” demek gibi.

10. Şeyhin, hadislerini rivâyet edebilmesi için, henüz hayatta olmayan birine, hayatta olan birine bağli olarak izin vermesi.

11. İcâzetsiz Münavele²⁹ ve icâzetsiz mükatebe³⁰: Bu hadis alma yolları için hoca şu sîgayı kullanır: “Bu benim rivayetimdir.”³¹

Sonuç

Muhammed Emin Er Hoca Efendi, çeşitli ilimleri şark medreselerinde tahsil eden, tasavvufta muhtelif müridlerin terbiyesinden geçmiş ve ilim tahsilinden sonra hayatı boyunca imamlık, vâizlik, müderislik, tebliğ gibi hizmetlerle meşgul olmuş bir âlimdir. Bu ilim tedrisatı yanında farklı konularda da eserler yazmıştır. Yazdığı eserlerden biri de “Câmiu'l-Mütûnu'd-Dirâsiyye” adlı kitaptır.

Müellif, bu eserin girişinde kısaca hayat hikâyesini verdikten sonra bir mukaddime ve on iki risâle yazmıştır. Mukaddimedede eserin yazılış amacını belirtmiş ve *ilim* kavramı üzerinde durmuştur. Lüğat, İştikâk, İrâb, Mizân, Vad'ı, İstiâre, Âdâb, Belâğat, Usûl, Mebâdi', Tasavvuf gibi ilimlerin olduğunu belirtmiş ve bu ilimlerin Kur'an ve sünnetin anlaşılmasındaki katkılarının neler olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu sebeple bu ilimlerle ilgili on iki risâle yazdığını ifade etmiştir. Bu risâlelerden biri olan *Fehmü'l-Fıkh fî Usûl'l-Fıkh* adlı risâlede Edille-i Şer'iyye dediğimiz kitap, sünnet, icma ve kıyas'ı açıklamış ve risâlenin devamında da diğer şer'i delilleri zikrederek bunların dinde delil olup olmadığını sorgulamıştır. Bu risâlenin dayandığı kaynaklar Şafiî geleneğinden gelen âlimlerin eserleridir.

28 İcâzetü'l-Amme, rivâyet etme izni verilecek kimseleri genel bir nitelikte anarak verilen icâzettir. Bkz. Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 125.

29 İcâzetsiz münavele; hocanın, hadis kitabını, rivâyet etmesi için izin verip vermediğine dair bir şey söylemeksizin öğrencinin eline vermesidir. Bkz. Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 208.

30 İcâzetsiz mükatebe, hocanın hadisi yazıp veya yazdırıp öğrenciyeye göndermesidir. Bkz. Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 207.

31 Mirânî, *Câmiu'l-Mütûnu'd-Dirâsiyye*, 449-450.

Er Hoca, *Fehmü'l-Fıkh fî Usûli'l-Fıkh* risâlesinin şer'î delillerinin ikinci kaynağı olan "Sünnet" bölümünde, hadis usûlünün temel meselelerini özet olarak vermiş, bazı usûl kaidelerine örnekler vermiş, bazılarının da sadece genel kaidesini zikretmiştir. Sünnet'in tanımı, Hz. Peygamber'in fiillerinin bağlayıcılığı, (uydurma) haber, uydurma haberin sebepleri, doğruluk ve yalan açısından haber, zann ifade eden haber-i sadık, haberin bir kısmının hazfi, rivâyeti kabul edilenler/edilmeyenler, râvîde aranan şart, mürsel hadis ve hücciyeti, manayla hadis rivâyeti, sahâbe kavlinin hücciyeti, hadis tahammül yolları gibi temel hadis usûlü konularını işlemiştir. Bu konuları aktarırken kimi konuları eksik vermiştir. Örneğin, "*râvîde aranan şartı*" başlığında sadece adalet yönüne vurgu yapmış, râvînin zabt yönüne değinmemiştir.

Er Hoca, bazı usûl konularına (sahih, hasen ve zayıf hadis çeşitleri vb.) da hiç değinmemiştir. Muhtemelen bu risâlenin hacmini ve yazılış amacını aşığı için muhtasar olarak yazmıştır. Kısaca müellif, hadis usûlü konuları işlerken klasik hadis usûlü çerçevesinde konuları işlemiş ve bu çerçevede geleneksel ehl-i hadis yolunu takip etmiştir.

Kaynakça

- Aydın, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahîh*. Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1400/1980.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sunen*. Riyâd: Beytu Efkaru'd-Devliyye, 1999.
- Er, İbrahim Halil. *Muhammed Emin Er Seyda (Son Osmanlı Âlimi)*. Ankara: Muhammed Emin Er Derneği Yayınları, 2014.
- Er, Muhammed Emin. *Allah Katında Din*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2011.
- Er, Muhammed Emin. *Din Güzel Ahlaktır*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2013.
- Er, Muhammed Emin. *Fıkh-ı Bâtın*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2015.
- Er, Muhammed Emin. *İslâm'a Giriş*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2015.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sunen*. Neşreden: Muhammed Fuâd Abdülbâki. Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali. *el-Mevzû'ât*. Neşreden: Abdurrahmân Muhammed Osmân. Medine: el-Mektebû's-Selefiyye, 1966.
- Karacabey, Salih. *Hadis Tenkidi*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Keskin, Mustafa. "Doğu Medreseleri Ekseninde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Gaziantep Örneği". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, sy. 1 (2017): 61-82.
- Mîrânî, Muhammed Emin. *Câmiu'l-Mütünü'd-Dirâsiyye*. Dîmeşk: Dâru'l-Endülü's, 2011.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. Riyâd: Dâru Tayyibe, 2006.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *es-Sunen*. Neşreden: Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru İhyâ'u't-Turasi'l-Arabîyye, ts.